

Taula
(UIB) núm. 13-14 1990

EDUCACIÓ I VERITAT
El concepte heideggerià d'*aletheia*
com a fonament d'una estructura
formal del proces educatiu

Joan Carles Mèlich

L'educació és un procés dinàmic. En aquesta «dinamicitat» hom descobreix diverses qüestions que resulten imprescindibles d'elucidar a l'hora d'estudiar el fenomen educatiu. L'intent de respondre a aquestes preguntes «originàries» (en el sentit de *Grund*) va a càrrec del filòsof de l'educació.

El mot «*estructura*» -derivat del llatí *structura*- significa etimològicament 'construcció', 'fàbrica', 'disposició', 'arranjament'. El fenomen educatiu es constitueix i es contrueix sobre la base de tot un seguit de columnes que anomenem estructures. Hom pot preguntar-se quina és

l'essència del procés educatiu, quins són els trets psicosociològics o existencials dels subjectes educands, quines finalitats té un acte educatiu i, finalment, què és educar, què vol dir educar.

A la pregunta per l'essència de l'educació l'anomenem «estructura essencial del procés educatiu»; la qüestió per les característiques dels subjectes educands ha rebut el nom d'«estructura existencial del procés educatiu»; l'interrogant al voltant de les finalitats educatives ha estat qualificat com «estructura material del procés educatiu»; finalment la reflexió sobre el concepte d'educació queda designada amb l'expressió «estructura formal del procés educatiu». Precisament d'aquesta última ens ocupem al llarg del present treball.

Tota activitat pedagògica parteix, conscientment o no, d'un determinat concepte d'educació, indemostrable per via axiomàtica o empírica, per bé que raonable, però que en darrer terme és metafísica. Dit amb altres paraules: és previ a l'activitat educativa saber què és educar, esbrinar l'estructura formal del procés educatiu.

Una filosofia de l'educació de caire existencial¹ troba la font de la seva estructura formal en els pensadors de l'existència de tendència més o menys fenomenològica. Així, determinats conceptes d'educació -perfeccionament, estri d'estructuració o d'ordenació, influències, socialització-, resulten incòmodes a l'educador existencial. Les metafísiques de Martin Heidegger o Karl Jaspers -malgrat que aquest darrer sempre va negar la seva filiació a l'ortodòxia fenomenològica- resulten extraordinàriament suggerents.² Sobretot el primer és de força interès a l'hora d'esbrinar l'estructura formal del procés educatiu per les seves anàlisis del problema de la veritat (*Wahrheit*).

Tota l'obra de Heidegger vol ser la construcció d'una ontologia i, per això, totes les qüestions que ell prova de resoldre queden suportades en una macropregunta: ¿Què és l'ésser? A diversos llocs de la seva obra, el pensador de Freiburg argumentarà la tesi següent: l'interrogant al voltant de l'ésser i al voltant de la veritat és un únic interrogant. Per això mateix, hom pot sospitar de bell antuvi que la pregunta per l'essència de la veritat no és marginal o tangencial a l'obra heideggeriana, sinó tot al contrari. De tot el seu corpus, destaquem un seguit de petits fragments, escrits en un període pròxim de temps, que podrien constituir una unitat al voltant del tema de la veritat.

L'any 1927 Heidegger publica *Sein und Zeit*. El capítol 44 d'aquesta obra duu per títol: «*Dasein, Erschlossenheit und Wahrheit*», i està dedicat íntegrament al problema de la veritat. La preocupació continuarà tres anys després, el 1930, en una conferència, més endavant editada com a llibre independent, titulada *Vom Wesen der Wahrheit*. Aquest mateix any, al *Sommersemester* de Freiburg, Heidegger imparteix un curs anomenat «*Vom Wesen der menschlichen Freiheit*». El tema de la veritat hi és constantment present. Aquest curs serà publicat com a volum

31 de la *Gesamtausgabe*. Finalment, l'any 1940 Heidegger retroba el problema, aquesta vegada, però, via Plató. Em refereixo a *Platons Lehre von der Wahrheit*, que no serà publicada fins dos anys després.

El tema del present treball és «Educatió i Veritat». El problema rau precisament en la conjunció «i». La pista per esbrinar aquesta qüestió important en filosofia de l'educació la podem trobar a l'obra *Platons Lehre von der Wahrheit*, car és aquí on Heidegger interpreta el «mite de la caverna» platònic des de la seva particular concepció de la veritat. L'educació, com veurem, no és un camí vers la veritat, sinó la veritat mateixa, car la veritat és procés i no resultat. Educatió «i» veritat. Som davant categories sinònimes. No és que l'una ens dugui a l'altre, sinó que hi ha una «identitat» entre ambdues.

La interpretació heideggeriana del mite de la caverna mostra, com diu Pöggeler,³ un gir essencial que el pensament de Plató inicia i que determina completament la filosofia occidental; però no és menys cert que la concepció platònica -o potser millor socràtica- de l'educació s'ha oblidat. Recuperar, doncs, l'essència platònica de la veritat significa retrobar l'essència platònica de l'educació. Com intentarem mostrar al final, hem viscut en l'oblit de l'educació (*Erziehung*) en favor de la formació (*Bildung*). Cal recuperar la veritat en l'educació perquè sols des de la veritat pot existir el procés d'educar.

1. La realitat humana i la veritat

L'apartat 44 de *Sein und Zeit*, titulat «Dasein, Erschlossenheit und Wahrheit» queda organitzat en tres apartats fonamentals:

- a) La crítica a la concepció tradicional de la veritat.
- b) El concepte ontològic de veritat.
- c) La relació entre la veritat i la *Daseinsanalytik*.

Segons Heidegger, tradicionalment s'ha entès el concepte de veritat com a «*adaequatio intellectus et rei*», és a dir, com a «concordança» (*Übereinstimmung*). Bé a *Sein und Zeit*, bé a *Vom Wesen der Wahrheit*, el pensador de Freiburg intentarà trobar una alternativa a aquest concepte tradicional de veritat.

Ordinàriament traduïm el mot *alétheia* per «veritat». Això traeix el seu significat originari si per «veritat» s'entén «concordança». *Alétheia* es compon d'una «a» -com a prefix- i l'arrel «*alétheia*». Deriva de *leth* oblit i també de *lanthano* 'romandre ocult'. Tenint present la «a», trobem que etimològicament «*a-létheia*» significa 'no romandre ocult', o també 'des-ocultar', 'des-velar'.

Aquest des-velament, que és la veritat mateixa, és possible per la constitució ontològica de la realitat humana com a *Dasein*. Segons Heidegger, l'«ésser-obert» (*Erschlossenheit*) és la forma fonamental del

Dasein que fa possible que aquest sigui «allí» (*da*). Ontològicament el *Dasein* es constitueix com a «obertura» al món.⁴

El joc «obert-ocult», entendre el qual és possible a partir de l'*Erschlossenheit*,⁵ és el que possibilita la connexió entre el *Dasein* i la *Wahrheit*. No és, per Heidegger, que el *Dasein* sigui el posseïdor de la veritat, sinó que ell viu en aquesta; així d'explícit ho diu Heidegger:

«El *Dasein* és en la veritat».⁶

Aquesta sentència resulta primordial per poder entendre el concepte heideggerià de veritat en relació amb l'educació. Segons el pensador de Freiburg pot explicar-se en quatre apartats que tot seguit provo de sintetitzar:

a) A la constitució del *Dasein* li és inherent *Erschlossenheit*. El *Dasein* es caracteritza perquè es, no només descobridor del seu «esser-en-el-món», sinó també de tot altre «ens-en-el-món».

b) Al *Dasein* -com a *Erschlossenheit*- li pertany també el *Geworfenheit*, l'èsser fàctic, la facticitat.⁷ Tota realitat humana queda constituïda per «allò que és de fet».

c) Però el *Dasein* no es constitueix ontològicament per «allò que és de fet» (*Geworfenheit*), sinó també perquè és projecció, possibilitat, projecte. És el que Heidegger anomena *Entwurf*.

d) Finalment tenim la caiguda (*Verfallen*). Heidegger vol deixar sempre molt clar que aquesta no s'ha d'entendre mai en sentit moral sinó ontològic. És la inautenticitat.

Els tres modes de la *Verfallen*: *Gerede*, *Neugier* i *Zweideutigkeit*, no els podem analitzar en el breu espai de què disposem.

La veritat és un acte de descobriment (*Entdecktheit*). Els ens són ocults i cal desemmascarar-los. Per això Heidegger compara la veritat a un «robatori» (*Raub*),⁸ un robatori a l'èsser. La veritat no és quelcom que s'afegeix a la realitat humana com a resultat d'una activitat, sinó que és l'activitat mateixa inscrita en l'estructura ontològica del *Dasein* entesa com a *Erschlossenheit*. Si el *Dasein* no fos una obertura en la tensió d'«allò que projecta ser», entre *Geworfenheit* i *Entwurf*, la veritat seria absolutament aliena a la realitat humana. Només hi ha possibilitat de «des-velar» en la mesura que hi ha «develador». Els ens només poden descobrir-se en la mesura que hi ha un *Dasein* que ho facilita. Per això dirà Heidegger que sense *Dasein* no hi ha veritat.⁹

Podem començar a sospitar que la concepció heideggeriana de la veritat pot tenir unes conseqüències de vital importància per esbrinar l'estructura formal del procés educatiu. Si l'educació és sinònim de veritat -en el sentit d'«*alétheia*», i la veritat és privativa del *Dasein*, podem concloure que l'educació és particular a l'estructura ontològica del propi *Dasein*, com a procés i no com a resultat.

Ara bé, que la veritat depengui del *Dasein* no significa que sigui subjectiva, o que hàgim de donar la raó a Berkeley. De fet, no és que el *Dasein* suposi la veritat, sinó que la veritat suposa el *Dasein*. El *Dasein* no adquireix la veritat, sinó que és la veritat la que té el *Dasein*. La veritat és la realitat que fa el *Dasein* sigui *Erschlossenheit*, car sense aquesta «obertura» no existiria pas.¹⁰ És en aquest punt on Heidegger, tant a *Vom Wesen der Wahrheit*, com a *Vom Wesen der menschlichen Freiheit*, té en consideració la qüestió de la llibertat.

2. Llibertat i veritat

«L'home és un administrador de la llibertat» («Der Mensch ist nur ein Verwalter der Freiheit»), escriu Heidegger¹¹ a *Vom Wesen der menschlichen Freiheit*, però també a *Vom Wesen der Wahrheit* va afirmar:

«L'essència de la veritat és la llibertat» («Das Wesen der Wahrheit ist die Freiheit»)¹².

Hi ha un enllaç hermenèutic entre veritat i llibertat. Ambdues configuren l'estructura del *Dasein*, el posseeixen, són ontològicament «primeres» que ell, malgrat que sense ell no poden manifestar-se. Trobem, en Heidegger, una subordinació del *Dasein* al *Sein*, i és aquest últim el que es manifesta a través del primer «en el món», «allí», mitjançant l'estructura del *Dasein*, que està configurada pel binomi «llibertat-veritat».

Té raó Heidegger en afirmar que sovint ens resistim a reconèixer que l'essència de la veritat és la llibertat. Ho fem perquè creiem que la llibertat és fonamentalment una propietat de l'home. Cal que descobrim un canvi de punt de vista en el concepte de llibertat que ens el faci proper a l'essència de la veritat.

El pensament quotidià, vulgar, entén que la llibertat és la llicència que té l'ésser humà per poder fer alguna cosa. Heidegger creu que això és un error. La llibertat, segons el pensador de Freiburg, és el «compromís amb el desvelament de l'ens com a tal ens».¹³

La llibertat, doncs, no és una propietat de l'home, sinó a l'inrevés: l'home és una possibilitat de la llibertat («*der Mensch als eine Möglichkeit der Freiheit.*»)¹⁴ La llibertat és la condició de possibilitat de la veritat, és a dir, de la manifestació de l'ésser de l'ens, de la comprensió de l'Ésser.¹⁵

Però comencem a observar amb repetida insistència que en el pensament heideggerià es dona el que podríem anomenar «esclavatge del *Dasein*». Aquesta relació d'«esclavatge» és el que diferenciaria la *Daseinsanalytik* de la «pedagogia existencial». Heidegger en fer referència

al *Sein* no el relaciona amb el *Sein des Daseins*, com seria de desitjar, en una «pedagogia existencial» provarà de transformar aquesta «comprensió de l'Ésser» (*Seinsverständnisses*) en una «comprensió del meu ésser», de la meva pròpia naturalesa. Dit amb les paraules dèlfiques: «*Gnothi seautón*». La llibertat, així, no serà la condició de possibilitat de «optar» per aquesta, sinó que esdevindrà aquesta condició en la mesura que sense aquesta no hi ha educació, ni bona ni dolenta, sinó simplement formació i/o instrucció.

3. Educació, veritat i llibertat

El llibre VII de la *República* de Plató s'inicia amb una història enigmàtica: «el mite de la caverna». Hi podem descobrir l'estructura formal del procés educatiu que ha de constituir la base de la pedagogia existencial. El «mite» permet dues lectures possibles:

- a) L'ortodòxia platònica.
- b) L'existencial socràtica.

La interpretació heideggeriana del mite de la caverna de Plató ens servirà de clau hermenèutica per descobrir el concepte d'educació, que seguirà la línia de la segona de les interpretacions esmentades.

La novetat de Heidegger rau en el fet de considerar que en el mite es tracta intrínsecament del problema de la veritat.¹⁶ Segons Heidegger, la *paideia* platònica és una nova orientació, un nou comportament, un canvi de perspectiva. De fet és un mot intraduable,¹⁷ però es pot entendre en el sentit de procés, camí, passatge. Així:

«La *paideia* és essencialment una transició (*Übergang*), és a dir, un pas de l'*apaideusia* a la *paideia*»¹⁸.

De fet això és el que Sòcrates demana a Glaucó en el mite, que es representi la naturalesa humana en relació amb la *paideia* i l'*apaideusia*. Educar és ésser en camí, des del no saber al saber, des de la ignorància a la saviesa; és un procés de des-velament, d'*alétheia*, de veritat. Educar és la veritat mateixa. No hi ha *paideia* al marge de l'*alétheia*, car essencialment (*wesentlich*) l'una es constitueix a partir de l'altra.¹⁹ Així, sentenciarà Heidegger a *Platons Lehre von der Wahrheit*:

«L'essència de l'educació es fonamenta en l'essència de la veritat.»²⁰

L'educació inautèntica, que equival a la no-educació, consisteix a romandre en «el món de les ombres». L'educació autèntica, en canvi, és des-velament, és un «trencar les cadenes» i prendre la decisió de sorgir vers la llum. Això és el que Aranguren qualifica de «primera decisió moral».²¹

Però encara n'hi ha una «altra»: enfrontar-se amb la llum cara a cara. Plató insisteix en l'aspecte dolorós del procés. L'educació com a *alétheia* és un acte dramàtic, tràgic. No resulta ni fàcil, ni còmode, encarar-se amb l'ésser, amb el meu ésser.²² Educar és descobrir-se com a ésser únic i irrepetible. Com a «ésser-en-el-món»... Per això l'essència de la veritat coincideix amb l'essència de l'educació. *Paideia* i *Alétheia* configuren la mateixa identitat, el mateix tot: l'existència humana.²³ El procés educatiu queda descrit amb cura en el «mite» en el moment en què Sòcrates narra l'ascens vers la llum, i posa un émfasi especial en la importància del dolor, del neguit. Aquesta angoixa existencial que produeix l'*alétheia*, l'acte educatiu, només és comparable al llibre de d'Eclesiastès de l'Antic Testament. Vegem-ho en un breu fragment:

«Llavors proclamo els morts, ja morts temps ha, més feliços que no els vius, que encara els queda vida» (4, 2-4).

Certament no hi ha tal pessimisme en la lectura «platònica», però sí en la «socràtica». Els cadavers no són educands, tampoc els déus o les bèsties. Només l'*anthropos* pot ser-ho. L'educació és un desig, un camí, un anhel, una esperança. La diferència essencial entre la lectura «platònica» i la «socràtica» rau en el fet que pel primer la saviesa es pot assolir del tot i, per això, la veritat acaba, com també es clou l'educació. És possible, en la ment de Plató, arribar a la fi del camí. El pensament pedagògic socràtica és, en canvi, molt més pessimista. L'*éros* no pot concloure's mai del tot, car resulta l'essència de l'home autèntic. Sense aquell no hi ha veritat, com tampoc no hi ha educació. Només la realitat humana, dirà a *El convit*, és eròtica:

«cap déu no es dedica a filosofar ni desitja esdevenir savi, perquè ja ho és; i si hi ha algú altre que sigui savi, tampoc no vol filosofar; ni tampoc filosofen ni desitgen esdevenir savis els ignorants car, el mal de la ignorància és, precisament, aquest creure's posseir bellesa, bondat i saviesa a bastament quan, de fet, se n'està mancat, i qui no creu estar mancat, d'una cosa no desitja pas allò que creu que no li manca» (*El convit*, 204, a-b).

La filosofia és eròtica, com l'educació, com la veritat. Aquesta, entesa sempre com a des-velament, és un acte impúdic. Des-velar és quedar-se nu davant l'esguard de l'altre i de tu mateix. Per això ens produeix dolor. No resulta fàcil mirar-se al propi mirall. Edip no ho resisteix i s'arrenca els ulls. Sòcrates s'exclama de dolor en mirar el sol i l'*Eclesiastès* fa una lloança de la mort davant la tragèdia vital. La diferència que volem proposar amb l'«analítica existencial del *Dasein*» de

Heidegger rau precisament amb aquest punt: la veritat *-alétheia-* no és un comportar-se amb l'Ésser, sinó un des-velar «el meu propi ésser», allò que «jo-sóc-realment».

L'educació veritable, com a eròtica, resulta inacabable. Sempre som en «educació permanent». Existir i educar és el mateix, perquè mai cau el darrer «vel» del procés de «des-velament». I encara hi trobem una segona diferència important respecte a la interpretació «platònica» i la «socràtica»; em refereixo al moment de tornar enrera, a la foscor, amb els altres presoners. Des de l'òptica socràtica trovem el «diàleg» com a estri bàsic de la pedagogia existencial. Com assenyala Martínez Marzoa,²⁴ Sòcrates representa l'autèntic educador, l'educador que no ensenya res, sinó només -i no és poc- «dirigeix l'esguard». Assolim ara un punt essencial del nostre discurs.

Efectivament, una educació que «ensenyi» deixa de ser «educació» per esdevenir «formació», «instrucció». Sovint resulta difícil separar *Bildung* i *Erziehung*. El mateix Heidegger fa servir el mot *Bildung* en lloc del que, al meu entendre, hauria d'utilitzar: *Erziehung*. Fenomenològicament no es poden confondre les essències de «formar» i «educar». «Formació», del llatí *formare*, significa etimològicament 'figura', 'imatge', 'configuració'. En el procés formatiu, l'educand pot ser actiu, certament, però no és *essencialment* actiu. Vull dir amb això que pot comportar-se passivament actiu. En la «formació», la veritat no és un procés *-alétheia-*, sinó un resultat, és a dir, la simple adquisició de coneixements. De fet, la formació resulta un procés essencialment estàtic, proper al que Paulo Freire anomenà, en sentit pejoratiu, «educació bancària». A diferència de Freire, la pedagogia existencial no creu que la «formació» sigui dolenta, més aviat no pot valorar-se, al menys des del punt de vista fenomenològic. El que valora el docent que es dedica a formar un discent és *el resultat* molt més que el camí. Per això la importància de l'avaluació, que, es vulgui reconèixer o no, a la pràctica és el més important. De fet sempre s'estudia «per la nota». Aleshores la llibertat desapareix com a *Grund* i encara més com a *Abgrund*. La llibertat només s'entén aquí com el conjunt d'actes desitjats del subjecte-en-formació, però no com a compromís, ni com a comprensió de l'ésser. El model didàctic típic del sistema formatiu és la «classe magistral».

L'essència de l'educació és prou diferent. Derivat del llatí '*educere*', «educar» significa 'extreure', 'donar a llum', 'conduir'. De nou trobem el lligam «educació-veritat». La veritat és l'*alétheia*, i *alétheia* vol dir 'des-velar', 'donar a llum', precisament el mateix significat d'*educere*!

L'educació, a diferència de la formació, és un procés essencialment dinàmic, en el qual no hi ha opció per negar tal dinamicitat. El fet que educar sigui «donar» llum, ja mostra la activitat d'aquest procés. Sòcrates, al *Teetet*, compara el seu art al de les llevadores pel fet d'«ajudar» i també per la «llum», important coincidència, d'altra banda, amb el mite de la

caverna. Paulo Freire anomenà «educació problematitzadora» aquesta educació no dogmàtica, que prova de ser d'ordre humà i existencial. No hi ha dubte que el model didàctic de l'educació, a diferència de la formació, és el diàleg, la comunicació, la «dialèctica» que defensava Sòcrates.

Mentre que en l'acte formatiu l'home que torna a la caverna és el «savi» que ha vist la llum i prova de convèncer amb grans discursos els infeliços que encara són allí presoners, en el procés educatiu hi ha tan sols un intent «d'ajudar-los a iniciar el camí», és a dir, un «amable suggeriment».

Malgrat que hem intentat descriure separatament educació i formació, sembla que a la pràctica romanen plegades. Mai no es dona una formació «pura» o una educació «pura». Però el que sovint té lloc, sobretot a l'escola, és una victòria de la formació en contra de l'educació. Així, malgrat que l'anàlisi epistemològica resulti irreal a la pràctica, és prou útil a nivell teòric, sobretot si podem oferir finalment un concepte d'educació, una estructura del procés educatiu realment «formal» i «autènticament «educativa».

Educar existencialment és provocar un «trastorn gnoseològic» - *alétheia*- en un educand, a través de l'activitat d'un educador, que té com a conseqüència el des-velament d'una estructura ontològica i la posterior modificació del comportament del mateix educand.²⁵

Les paraules dèlfiques *Gnothi seautón* han estat presents en tot moment en la nostra recerca envers l'estructura formal del procés educatiu. Per acabar podriem, com a fa Husserl a la fi de les *Cartesianische Meditationen*, relacionar-les amb les de san Agustí:

«Noli foras ire. In te redi, in interiore homine habitat veritas.»

Notes

1. Sota la direcció d'Octavi Fullat he dut a terme tot un seguit de treballs d'investigació al voltant dels fonaments d'una «filosofia de l'educació existencial». Fruit d'aquests treballs són els títols: *Pedagogia de la finitud*, UAB, Bellaterra, 1987.

El atardecer del Bien, UAB, Bellaterra, 1989 (en col.laboració amb el mateix O. Fullat).

Situaciones-limite y educación, PPU, Barcelona, 1989.

2. En aquest aspecte, cf. JASPERS, K., *Philosophische Anthropologie*, Piper, Múnic, 1977.

3. PÖGgeler, O., *El camino del pensar de Martin Heidegger*, Alianza, Madrid, 1981 p. 110.

4. Cf. HEIDEGGER, M., *Sein und Zeit*, Max Niemayer Verlag, Tübingen, p. 220: «*Erschlossenheit ist die Grundart des Daseins, gemäss der es sein Da ist*». (Cito des d'ara aquesta obra com a SuZ).

5. No puc entrar ara en l'anàlisi dels modes de l'*Erschlossenheit*: *Befindlichkeit*, *Verstehen*, *Rede*.

6. HEIDEGGER, M., SuZ, p. 221.

7. José Gaos tradueix *Geworfenheit* per "estado de yecto" en la versió castellana de SuZ de FCE.
8. Cf. Heidegger, M., SuZ, p. 222.
9. *ibid.*, p. 226.
10. *ibid.*, pp. 227-228.
11. Cf. HEIDEGGER, M., *Vom Wesen der menschlichen Freiheit*, V. Klostermann, Frankfurt, p. 134. (Cito aquesta obra des d'ara com a VWF.)
12. HEIDEGGER, M., *Vom Wesen der Wahrheit*, V. Klostermann, Frankfurt, en el volum titulat *Wegmarken*, p. 183. (Cito aquesta obra des d'ara com a VWW.)
13. HEIDEGGER, VWW, p. 186: «*Die Freiheit ist (...) die Eingelassenheit in die Entbergung des Seienden als eines solchen.*»
14. HEIDEGGER, VWF, p. 135.
15. *ibid.*, p. 303: «*Freiheit ist die Bedingung der Möglichkeit der Offenbarkeit des Seins von Seiendem, des Seinsverständnisses.*»
16. Cf. PÖGGELER, *Op. cit.*, p.107.
17. Cf. HEIDEGGER, M., *Platons Lehre von der Wahrheit* recollit a *Wegmarken*, ed. cit., pp. 214-215. (Cito aquesta obra des d'ara com a PLW.)
18. HEIDEGGER, PLW, p. 215.
19. Heidegger utilitza el mot alemany *Bildung* com a traducció del grec paideia.
20. HEIDEGGER, PLW, p. 220: «*Das Wesen der Bildung gründet im Wesen der Wahrheit.*»
21. ARANGUREN, J.L.L., *Ética*, Alianza Ed., Madrid, 1979, p.92.
22. Podem observar aquí la presència d'Edip rei.
23. HEIDEGGER, PLW, pp. 216-217.
24. Cf. MARTÍNEZ MARZOA, F., *Historia de la filosofía*, Ed. Istmo, vol. I, p. 141.
25. Hom pot veure desenvolupada aquesta anàlisi al meu llibre *Situaciones-limite y educación*. PPU, Barcelona, 1989.